

A HÉT NEMZEDÉK

Családom múltjáról szóló feljegyzések már a 17. század utolsó harmadáig nyúlnak vissza. Azóta hét nemzedék viselte – kisebb-nagyobb változtatásokkal – a Cseh-Szombathy nevet, és ezért választottam családi krónikám címéül a *Hét nemzedéket*.

A 17. század utolsó szakasza gazdag volt élményekben: ekkor verték ki Magyarországról a császári seregek egymás után vezetett hadjárataikkal a törököket. Dicsőséges lenne, ha arra hivatkozhatnék, hogy milyen hősi cselekedet elismerése emelte fel a Cseh-Szombathyakat a közvitéztek közül, és ha a családi címeren egy levágott török fejé díszelne, azonban a család felemelkedése sokkal prózaibb okokra volt visszavezethető: az ősök a seregek szállítói voltak, és amikor a kincstár nem tudott fizetni, rangok osztogatásával egyenlítették ki a számlákat. Ezért kapott nemességet 1692-ben a Cseh nemzetség.

A Cseh családnévnek kétféle magyarázata lehet. Az egyik, hogy az ősök csehek vagy morvák voltak, és előnyösebbnek tartották a Kiskárpátok keleti oldalára való áttelepülést. A másik magyarázat, hogy a 17. században csehnek nevezték a huszitákat, akik a fehérhegyi csatában elszenvedett vereség után menekülni kényszerültek.

Első ismert lakóhelyük Nagyszombat. Itt nem részeshülhettek valami szívélyes fogadtatásban. Nagyszombat az esztergomi primás ideiglenes székhelye volt, a Cseh család pedig valószínűleg kezdettől fogva eretnek. El is hagyják Nagyszombatot, és Rév-Komárom lett tartósabb lakó-

helyük. Ez a Duna menti város két szempontból is kedvezőbb volt Nagyszombatnál: a lakosság nagy része, ha nem zöme kálvinista volt; továbbá ott folyt a Duna, amely a család kereskedelmi szempontjából lényeges előnyt biztosított. Hamarosan rendelkezik a család egy gabonaszállító flottával, amely követi az utánpótlást, ellátást igénylő csapatokat.

Bár ez időben javában folyt az ellenreformáció, mégis annak vezéregyénisége, I. Lipót nemességet adományozott egy kálvinista családnak, Cseh Józsefnek és fiának, Cseh Istvánnak. A nemesi oklevél felsorolta a család nő tagjait is, mintegy kiterjesztve a nemességgel járó kedvezményeket az egész nemzetségre.

A Cseh nemzetség virágzása

A Cseh család anyagi virágzásának időszaka a 18. század közepe volt. Ők az „Arany emberek”, akik a sikerek gyermekei. A családi hagyományok szerint ők adják a mintát Jókai regényei számára. A feltételezést alátámasztja az a tény, hogy Jókai a Cseh családról elnevezett utcában született, és regényeiben több olyan esemény is előfordul, amit a családi krónika is feljegyzett, mint például a komáromi földrengés és a család tagjainak szerencsés megmenekülése.

Ekkor azonban a család már más néven szerepelt. Ők voltak a szombatiak, és Jókai is már a Szombati utcában született. Az ilyen családnév-változtatás a 17–18. században nem ment ritkaságszámba, és nem kívánta új diploma szerzését. A földbirtokos családok sokszor egyszerűen átvették a parasztok által használt elnevezést, aminek hátterében a falu neve volt, ahol a család az adott időszakban lakott. A Szombati név feltehetően ragadványnévként kap-

csolódott a „Cseh”-hez, talán egyszerű megkülönböztetésül a Rév-Komáromban lakó többi csehektől.

A „Cseh”, illetve „Szombati” család tekintélyét nemcsak vagyona alapozta meg, hanem azok a házasságok is, amelyeket a Kisalföld kálvinista köznemes elit családjainak tagjaival kötöttek. Ilyen családok voltak a Pázmándyak, a Csajághy Szókéék, a Sebestyének, a Kenesseyek. Többszörös házasságkötés fűzte össze a Cseh-Szombathyakat a Lakyakkal, akikről Eötvös Károly úgy nyilatkozott útikönyvében, hogy: „...ha valaki Laky, az mindjárt valaki”.

A Cseh-Szombathyak a század közepén már nemcsak a gazdasági életben, a kereskedelemben játszottak fontos szerepet, hanem a közéletben is. Ennek egyik fő területe volt az egyházi élet. Ez a kálvinisták esetében politikai kiállást is jelentett: a császári önkénnyel szemben a vármegyei autonómiát védő magatartást.

III. Károly és Mária Terézia uralma idején az ellenreformáció erőteljesen fellépett a kálvinista egyházi intézmények működése ellen, így például ekkor zárják be a pápai kollégiumot, a Dunántúl 1531 óta működő intézményét. Ez ellen a kálvinista nemesség Bécsben tiltakozott, szerzett jogaira hivatkozva. Ilyen tiltakozó küldöttség tagja volt az egyik Cseh-Szombathy is, ami ugyan nem járt sikerrel, de növelte a család tekintélyét. Komárom jelentős szerepet vitt az ellenállásban: a városban lakók többnyire továbbra is kálvinista nemesek voltak, akikkel csínján kellett bánnia a Habsburg-hatalomnak.

Alapvető változást hozott II. József Türelmi rendelete. A komáromi Nagytemplomot ugyan nem kapták vissza a kálvinista hívók, de engedélyezték egy új templom építését. Ennek fundusát – az építkezést alapterületét – Cseh-Szombathy József adományozta az egyházközösségnek, megerősítve a család és az egyház addig is folyamatos kapcsolatát.

A Cseh-Szombathyak új utakon

Az iskoláztatás a protestáns családokban hamarosan elterjedt a reformációt követően. A legtöbb nagyobb település gyülekeazete tartott iskolamestert, aki az alapfokú ismeretekre megtanította a lakosság nagy részének gyermekeit. A Bibliának a protestáns hitéletben játszott nagy szerepe magával vonta az olvasás és írás tudásának szükségét. A nagyobb protestáns városok és falvak igényesebbek voltak, és algimnáziumokat is fenntartottak, amelyekből aztán a főgimnáziumba, a kollégiumokba mehettek az ifjak tovább.

Kollégium nem sok működött a 18. század első évtizedében: az ellenreformáció ebben látta a legfőbb ellenséget. Így került sor a pápai kollégium széztzavarására, és gyakorlatilag csak Debrecen kollégiuma állt a dunántúli tanulni vágyók rendelkezésére.

A debreceni kollégium tanulói lettek a Cseh-Szombathyak is. Hét fiú közül hat járt ide; többségük teológus lett, és a papi pályát választotta. Volt köztük, aki folytatta a tőzsér mesterséget, ketten pedig a mai értelemben is értelmiségiek, orvosok lettek.

Orvos nem lehetett akárki. A felcseri mesterséget nem volt nehéz megtanulni, de a diplomás orvosnak egyetemi tanulmányokat kellett folytatni, és habilitációs vizsgák után minősült szakképzett doktornak. Magyarországon ilyen vizsgákat az akkor működő egyetlen egyetemi rangú intézményben, a Nagyszombati Egyetemen lehetett letenni.

A Nagyszombati Egyetem jezsuita alapítású volt, s követelményei nemcsak a szakmai tudásra vonatkoztak, hanem a vallási hittételek elfogadására is. Ezek a tételek szükségszerűen ütköztek a kálvinista tanokkal, amiből következett, hogy a valláshoz ragaszkodó kálvinista ifjú magát zárta ki az egyetemi tanulmányokból.

A megoldást a külföldi protestáns egyetemre való felvétel és a kálvinista és luteránus egyetemek látogatása jelentette. A magyar diákok jelenléte a heidelbergi, göttingeni, baseli, leideni egyetemeken már több mint egy évszázada folyamatos volt.

Az orvosi szakma iránt érdeklődő két Cseh-Szombathy fiú számára is a külföldi protestáns egyetem jelentett megoldást. Hollandiába mentek, amelynek egyetemei közül egyesek, például a leideni, a természettudományok és az orvosi mesterséghez szükséges tudás, például az anatómia tanításában tűnt ki. A holland egyetemek a közép-európai kálvinista hitsorsosok számára bőségesen nyújtottak ösztöndíjakat, és ezért nem csoda, hogy a hallgatók névjegyzékében rendszeresen előfordultak magyarok is.

A magyar hallgatókat különösen szívesen fogadta a franekerai egyetem. Ez az Amszterdam szomszédságában levő egyetem különösen az orvosi stúdiumok szempontjából jeleskedett. Napóleon záratta be Hollandiának a franciák által történt megszállásakor.

A franekerai egyetem után még másik három egyetemen is megfordultak a Cseh-Szombathy orvosok, a göttingenin, a párizsi Sorbonne-on és a bécsin. Az egyetemek váltogatása nem volt kényszer: ez több évszázadon át kialakult gyakorlat volt, mely növelte a több intézményben is megfordult hallgató tekintélyét.

A felsorolt egyetemek között kettő, a Sorbonne és a bécsi Rudolfinum katolikus háttérrel rendelkezett, de a 18. század utolsó harmadában ezek már nyitottak voltak a nem katolikusok előtt is. Így habilitálhattak, doktori diplomát szerezhettek az eretnek orvosok már a Türelmi rendelet előtt Párizsban vagy Bécsben.

A két Cseh-Szombathy doktor Magyarországra visszatérve Pesten telepedett meg, és itt folytatott orvosi gyakorlatot. Nevük ettől fogva következetesen Cseh-Szombathy,

bár a 19. század végén néhány évtizedre csak Szombathy-nak nevezi őket a köznép.

A Pesten praktizáló két testvér közül József lett a sikerebb: tekintélyes jövedelmet gyűjtött. A Türelmi rendelet megnyitotta előttük a szabadabb érvényesülés útját. József előbb Pest megye főorvosa lett, majd megkapta az országos főorvosi rangot. Öccse az időközben Pestre átköltözött egyetem professzora lett. Az ő pályafutásában szerepet játszott a Türelmi rendelet kiadása után szerveződött kálvinista pesti egyház, amely vice-kurátornak választotta meg, és főgondnokával, Teleki gróffal megindította a pesti református templom – ma Kálvin tér – építtetését.

József vagyona lehetővé tette számára, hogy alapítványokat tegyen. Különös gondja volt a debreceni kollégiumra, ahol egy természettudományi tanszéket alapított 25 000 forint összeggel. Gondja volt családjára is, elsősorban a jövendő nemzedék tanulásának támogatására. 10 000 forintot hagyott e célra a debreceni kollégium kereteiben. Már szűkmarkúbb volt, de azért nem fedkezett meg a sárospataki és pápai kollégiumról sem: ezekre 1000–1000 forintot hagyott.

A paraszt ősök

A 18. század végén a balsors látogatta meg a Cseh-Szombathy családot. Az 1770-es években iszonyatos zivatar csapott le a dunai hajósokra s nem kímélte a Cseh-Szombathy „flottát” sem. A megmaradt hajók sorra tönkre futottak és elsüllyedtek. A család vagyonának csak a roncsai maradtak meg.

A csődből az egyik Cseh-Szombathy házassága húzta ki a családot. Egy Laky házastárs még a csúf, vörös, erkölcs-telen Cseh-Szombathyn is segít. Rév-Komáromban nincs mit keresni a családnak, de a vagyon maradéka elég ah-

hoz, hogy a szomszédos Győr megyében, Bőny községben el lehessen kezdeni a család helyreállítását.

A csúnya embernek ritka jóképű, mutatós fia született. Anyja a pápai kollégiumba küldte, ahol éles eszével elkápráztatta tanárait és osztálytársait. De a tanuláshoz nem sok kedve volt. 15 éves korában otthagyta a kollégiumot, s megkezdte vidám, pazarló életét. Fiatalon megházasodott, feleségül Győr megye főügyészének és másodalis-pánjának lányát kapta, aztán annak a vagyonát is sikeresen elherdálta. Mulatozásai a szomszédos megyében is híressé tették, míg feleségén hamarosan jelentkezett a köszvény, és évtizedeken át tolószékben várta, hogy férje előkerüljön. Az a hír járta, hogy nem volt a Kisalföldön olyan kocsmá, amelynek ne lett volna törzsven-dége, és ne ismerte volna „közelebből” a kocsmárosnét és annak lányát. Egyszer megkérdeztem egyik unokanéném, hogy hogyan nézett ki az 1915-ben elhalt dédapám, azt válaszolta: „Nézd meg a faluban X. kocsmáros: dédapád annak szakasztott mása volt”.

Ahogy öregedett, úgy szelídült legénykedése, de továbbra is a paraszti életstílus jellemezte. Az 1680-as években épült kúriája egyre rogyadozott. Maradt még néhány darab a Cseh-Szombathy doktorok hagyatékából, de ezek felhasználása siralmas volt. Az empire ágy egyik lábát egy felfordított fazék helyettesítette, az I. Lipóttól származó kutyabőr pedig az aludttej-es köcsögök lefedésére használták fel. Maradt a vendégeskedés a Jókai által oly mesterien leírt „Kedves atyafiak” stílusban. Átköltözött volt iskolatársához és távoli rokonához, aki még lovat is tartott számára. Közvetlen családjához csak az fűzte, hogy szennyesét mosatni hazaküldte.

Viharos életét békésen fejezte be: a Budapesti Hírlapban folytatásosan megjelent novella záró részét elolvasta – már nagyon várta ezt a számot –, majd lefordult a karos-székről, és befejezte életét.

Öregapám

Nyelvünk folyamatos fejlődése hozza magával, hogy egyes kifejezések értelme, tartalma idővel megváltozik. Így az elmúlt évszázadokban módosult az „öreg” jelző értelme. A 18–19. századokban egyes vidékeken a köznyelvben, az irodalomban az „öreg” a nagyot jelentette, mind fizikai, mind tekintély vagy tudás tekintetében. A családi relációk kifejezésénél pedig a nemzedékek közötti távolság jellemzésére szolgált az öreg kifejezés, és független volt a kronológiai különbség érzékelésétől.

Családomban már a 19. század első felében ilyen értelemben használták az „öreg” jelzőt, és ez megmaradt apám apja és az én viszonyomban, majd később én és unokáim családi státusának kifejezésére is. Érdekes, hogy ez csak a nemzedékek férfi tagjainak viszonyában állt fenn: a nőtagok többsége inkább a „nagy” jelző használatát igényelte. Így volt öregapám és nagymamim.

Öregapámnak nehéz gyerekkora volt, ami következett az ő apjának, dédapámnak pazarló és rendszertelen életéből. Öregapám ebből akart kikeveredni, és a bőnyi elemi iskola elvégzése után minden áron tovább akart tanulni. A továbbtanulás lehetőségét kiverekedte a maga számára.

A pozsonyi líceum tanulója lett. Pozsonyban egy pékmesterhez adták be kosztra és kvártélyra. Mivel azonban a pékmesterrel kialakult eltartási díj gyakran nem érkezett meg Bőnyről időben, az eltartó is ennek megfelelően csökkentette a kosztra fordított porciót, s öregapám, mint az egyszeri diák, elaludta a reggelit, elsétálta az ebédet, és lefeküdt a vacsora előtt.

A silány eltartás nem törte meg öregapám elszántságát. Mindenáron orvos akart lenni, és visszatérni a száz évvel korábbi családi mesterséghez.

Az érettségi után Pestre jött, és a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Sok anyagi segílyre itt nem számíthatott: a rokon Linnyayak nyúltak a hóna alá. Linnyay a Parlament pénztárosa volt, ami tetemes kaució letételét követelte. A Linnyayak tulajdonában volt a Gellérthegy jelentős hányada, amin azonban a 19. század utolsó évtizedében túladtak, mint haszontalan kősziklán.

A budapesti rokonokkal tartózkodó volt a viszony. A legintenzívebb Balogh Jenővel, Tisza István igazságügyi miniszterével, későbbi akadémiai főtitkárral volt a rokoni kapcsolat. Öregapám és Jenő bácsi egykorúak voltak, 1864-ben születtek, néhány hónap különbséggel. Ezt a különbséget azonban szigorúan vették, s egymást Jenő bátyámnak és Laci öcsémnek szólították.

Amikor öregapám beiratkozott a pesti egyetem orvosi karára, a hazai orvosképzés már komoly tekintélynek örvendezett. Öregapám tanárai között már olyan hírességek voltak, mint Eötvös Loránd, Mihalkovics Géza, Lenhony József, Jenobussik Jenő, Hőgyes Endre, Lummiker Sándor, Kovúrgi Frigyes, Fodor József, Bókay János és Verebély László. Öregapám nagy szorgalommal vetette bele magát a tanulásba, és leckekönyvében többségben voltak a „Kitűnő”, „Igen szorgalmas”, „Jeles” vizsgaeredmények. A tanulmányi elismerések azonban nem vonzottak magukkal anyagi sikert. A Rókus kórház szegény gyakorlonoki díjazása vegetáláshoz volt csak elég; a szülői támogatás még szűkösebb lett, mint amilyen a tanulmányi idő alatt volt.

A Rókus kórházban munkát találó ifjú medikusok fő szórakozása a vadászat volt: a mai Blaha Lujza téren levő mocsarakra leszálló vízimadarak közé durrogattak nagy szenvedéllyel a kórház ablakaiból. Öregapám erősen rövidlátó volt s így valószínűleg nem sok pusztítást okozott a vadállományban.

Az 1890-es évek elején úgy ítélte meg helyzetét, hogy komolyabb praxisra, tekintélyesebb jövedelemre Pesten aligha tehet szert, és célszerű valamelyik vidéki városban megtelepednie. Ezzel egyidejűleg elérkezettnek látta az időt a megházasodásra. Erre a lépésre biztatta az anyja is, akinek fia házasságával kapcsolatban két kikötése volt: „Kisfiam” mondta „itt az idő, hogy megházasodjál. Nekem teljesen mindegy, hogy kit veszel feleségül, csak kálvinista és nemes legyen az illető!” Az igénynek nem volt nehéz eleget tenni; a szomszédban hat leányzó várt a jövőendő férjre.

A szomszéd falunak legjobb módú gazdája volt az a Hangyás László, aki dédapám kebelbarátjaként éveken át vendégül látta volt iskolatársát. Nagy szorgalommal vezette gazdaságát, amiben nem zavarta 160–180 kilója. Eből Karlstadtban sikerült 30–40 kilót leadni, de néhány hónap elteltével helyreállt a korábbi egyensúly. Anyja Lehner Emília, akinek családja 1809-ben Napóleon vendéglátója volt. Az eggmühli csata után Napóleon seregének fő erejét Bécsben helyezte el: tartva azonban egy váratlan Magyarországon keresztül vezetett támadástól, Győr várát és városát megerősítette, mint oldalvédelmet, s ekkor szállásoltatta el magát Lehner kereskedő házában, mely ma a városi múzeum. A közvélemény befolyásolása céljából egy miniatűr ezüstkanalat ajándékozott a vendéglátó család kisfiának, amely máig őrzött emléktárgya a családnak.

A Cseh-Szombathyakkal ellentétben a Hangyások nem törekedtek intellektuális elismerésre. Ez alól egy jeles kivétel található: Mándi Márton István, a későbbi Cseh-Szombathy Lászlóné dédapja, aki a Türelmi rendelet kibocsátása után újrászervezte a Pápai Kollégiumot, s a debreceni, sárospataki, nagyenyedi református kollégiumok mellé versenytársat hozott létre.

Öregapám ifjú párjával, Hangyás Karolinnal Pápa városában telepedett le. A város ekkor még erősen vegyes la-

kosságú, többségében katolikus sváb, akiket az Esterházyak patronáltak. Sváb patrícus családok alakultak ki, mint a Hannuczek, a Winklerék, a Klugek, akik kisebb üzemeket teremtenek, mint a kékfestőműhely.

A magyar népesség számának és arányának terjedésében kulcsszerepet játszott a református kollégium, amely főleg a kálvinista szellemiség dominanciájában játszott közre. Szép számmal telepedtek meg kálvinista magyar parasztok is a szomszédos faluból, de az össznépességen belüli arányt tekintve elmaradtak a katolikus svábok és a gyorsan növekvő zsidóság mögött.

Öregapám mindegyik csoport doktora lett, személyválogatás nélkül, Pápán és a környező falvakban. Ez azt jelenti, hogy körorvosként is működött. Hajnalban kelt, este tért nyugovóra, de gyakran riasztották valamelyik beteghez éjjel is. Korai látogató volt a környező falvakban, volt, hogy „betege” még nem aludta ki az előző napi ivászatot. Egyes jómódú szőlősgazdák el sem indultak hosszabb útra, ha egy kisebb hordó bor nem volt a kocsi saroglyájában. Egyik betege megjárta Amerikát is két hordó kíséretében: addig ment előre, míg az első hordó tartalma el nem fogyott, majd fordult vissza, gondosan ügyelve, hogy bor nélkül ne maradjon.

Öregapám kifogyhatatlan volt élményeinek elbeszélésében. Ezeket a helyzet alakulásának illusztrálására használta fel. Így például a magyar egészségügyi kultúrát ezzel az elbeszéléssel illusztrálta, amely a falusiak étkezési szokásáról szólt. A történet szerint falusi betegnél disznóölés volt. A házigazda megkínálta a friss disznótorosból. A doktor nem utasította el, csak azt kérte, hogy egy tálban megmossa a kezét; mire a gazda így szólt: „No, sohasem hittem volna, hogy zsidónak tetszik lenni.”

Mint a régi mesterembereknek, neki is volt jelképe. Egy nagy görög teknősbéka jött-ment a kertjében, amelynek hátán még én is lovagoltam. A betegek is tisztelettel

nézték a szokatlan háziállatot, és ha a teknős került szóba és azt tudakolták, hogy melyik doktornál jártak, a rövid válasz „hát a békásnál” volt.

A betegek egy jelentős része a kollégiumi diákok közül került ki. Tatay Sándor, Lőrincze Lajos számos elbeszélése foglalkozott a „Cseh Úrral”.

A diáktörténetek egy része a kollégium doktorának heves tiltakozásáról szólt azokban az esetekben, amikor félre akarták vezetni, és megalapozatlan igazolásokat kértek tőle. Ilyenkor „a mendergős ménkű csapjon az ilyen csirkefogóba” helyreigazítás gyakran röpködött. A történetek másik része öregapám rövidlátását használta céltáblául. Többnyire csak azt látta, ami az első padokban zajlott. Így aztán a hátsó padokban nagy kártyacsaták folytak az egészségtan órák alatt, amit gyanított a doktor úr.

Öregapám hetvenéves koráig praktizált. Kivételt képezett az egészségtan tanítás, amelytől csak hetvenhét évesen tudott megválni.

Bár a beteglátogatási taksa nem volt magas, évi jövedelme tekintélyes volt. Így aztán apósának segítségével már egy-két év után mutatós házat és kertet tudott venni. A kertben nagy szenvedéllyel ültette a különféle díszfákat, olyan sikerrel, hogy kertje a telekkönyvben mint erdő került bejegyzésre. Erre a bejegyzésre nagyon büszke volt: neki erdeje volt a város közepében, míg a telekkönyv szerint az Esterházy grófnak parkja szerepelt.

Kiváló diagnoszta volt gyenge látása ellenére. Azt mondta, hogyha kimegy a beteg lakására s belép a szobába, ahol a beteg fekszik, nem látja, hogy a beteg a szoba melyik sarkában fekszik, de a szagok alapján már tudja, hogy mi a beteg baja.

Diagnózisából nem csinált titkot, még akkor sem, ha a beteghez érzelmi kötelékek fűzték. Ez jellemezte kettőnk első találkozását is. Megvizsgált, mint néhány hetes csecsemőt, majd nyilatkozott szorongó anyámnak: „No fiam, ha

ilyet hoznak be a csecsemőgondozóba hozzám, azt mondom: rom, rom; vigye haza meghalni." Az én esetemben nem vált be a diagnózis alapján adott prognózis.

A családnak a kálvinizmushoz való kötődése öregapám egész élete folyamán megnyilvánult. Előbb a helyi presbitériumnak tagja, majd évtizedeken át főgondnoka. Fő feladatának tekintette egy új református templom felépítését.

A Türelmi rendelet kibocsátása után már épült kálvinista templom Pápán, de csak bizonyos korlátozások mellett. Nem lehetett tornya, nem lehetett utcai bejárata, bele kellett simulnia a főutca rendjébe. A tanév alatt szűknek bizonyult: a tanulók nem fértek el rendesen. Az új templom elképzelésénél nem értett egyet a presbitérium. Első tervezője Kós Károly volt, akinek elképzelése nem aratott sikert. A presbiterek ragaszkodtak ahhoz, hogy a templomnak két tornya legyen, mert hiszen kéttornyú a Fellner által tervezett és épített katolikus nagytemplom is. A presbitérium által elfogadott tervet öregapám élére állított gyűfáskatulyának két fogpiszkáló díszítésének minősítette, de a döntés után, minden erejével harcolt annak megvalósításáért. Az 1945 tavaszi bombázások idején már állandó ágyban fekvő beteg volt: ha látogatója jött, akkor első kérdése az új templom sértetlenségére vonatkozott.

Apám

Öregapámnak egy fia és három lánya volt. A fia nemcsak a Cseh-Szombathy nemzetség reményeit testesítette meg, hanem Hangyás öregapjának dinasztikus elképzeléseit is.

Tehetsége hamar megmutatkozott. Az elemi iskolában három év alatt négy év anyagát sajátította el; igaz, hogy ebben Flóra húga még rajta is túltett. Magától értetődően a gimnáziumi tanulmányokat a pápai kollégiumban

végezte el: szerencséje volt, mert az iskola akkor élte egyik fénykorát.

Szeretett szerepelni. Ez különösen a felső osztályokban mutatkozott meg. Tanulmányi sikerei mellett a sportok terén is kitűnt: vívott, célba lőtt, lovagolt, tornázott. Legnagyobb sikerét az előadó-művészetben érte el. Pápán hagyomány volt, hogy március 15-én a kollégium épülete előtt, a városi notabilitások jelenlétében a legjobb előadó elszavalja a Nemzeti dalt. Ezen elismerésért nemcsak a kollégisták, hanem teológusok is versengtek, s apám túlszárnyalva mindenkit elnyerte a legfőbb elismerést. A vesztesek közül egyesek később mint szónokok országos hírnévre tettek szert.

Elérkezett végül az érettségi időpontja, amelyen különösebb erőfeszítés nélkül szerzett általános elismerést, s következett a kérdés, hogy milyen pályát válasszon. Erősen vonzotta a mezőgazdaság. Hangyás öregapjának hatszáz holdas birtoka lehetővé tette volna a modern gazdálkodást, de kedvet érzett a papi karrierhez is. Végül sem egyiket, sem másikat nem választotta, hanem orvostanhallgatónak iratkozott be az egyetemre.

Az előzmények után nem meglepő, hogy apámat jobban foglalkoztatta a mozgalmi, a társadalmi élet, mint az orvosi pályára való felkészülés. Később is szinte utolérhetetlen volt az intuíciója, amely alapján a betegségeket, azok várható alakulását felmérte, viszont a szakirodalom vajmi keveset foglalkoztatta – öregapám nagy bánatára, aki azt remélte, hogy tudós doktorként folytatja majd a fia a családi hagyományokat.

1914 nyarán öregapám kiküldte francia Svájcba nyelvtanulás céljából. A szarajevói merénylet áthúzta a számításokat, s az apám sietve hazautazott, hogy mint önkéntes eleget tegyen a becsületnek. Bár a Cseh-Szombathy család

megszakítás nélkül 48-as, Habsburg-ellenes volt, most habozás nélkül választotta a „Haza” által megkövetelt magatartást. A Habsburgok iránti szimpátiának nyoma sem volt a családban: Margit néném elbeszélése szerint egy olcsó és rossz csokoládéermét csak azért vettek meg, hogy az aradi vértanúk megbosszulására kiszúrják a császár szemét. Ez az attitűd azonban nem zárta ki a seregbe önkéntesként való jelentkezést.

1915 tavaszán már ott volt az első vonalban, a Monarchia káderpolitikájának nagyobb dicsőségére, több medikus kollégájával együtt. Néhány hét múlva már kiderült a jövődő orvosok pazarló felhasználása, de akkorra már apám súlyosan megsebesült. Ekkor volt a gorlicei áttörés, ami minden rendű és rangos katona között nagy ritkítást végzett. Apámnak egy srapnelgolyó roncsolta szét a térdét, egy gránátszilánk pedig egyik sarkát vitte el. Egy tábori kórházba került, ahol három orvos próbálta menteni, ami menthető háromezer sebesült közül. A kórház vezetője Sellye Hugó katonaorvos volt, akinek fia – János – később világhírré tett szert. Sellye Hugó ismerte öregapámat, és a lehetőségek szerint mindent megtett megmentése érdekében. Öregapám nyomban a frontra utazott, és Sellye segítségével feljuttatta egy kórházvonalra, amely végállomása Budapest lett. Ekkor már mutatkoztak a vérmérgezés jelei, és sorozatos műtétekkel próbálták az alsó lábszárban levő golyót megtalálni. Az amputálás elkerülése végül Verebély professzornak sikerült, kétévi küzdelem eredményeként. Merev lett a szétroncsolt térdű láb, de két év elteltével már mankóval tudott a klinikák kertjében mozogni.

Öregapám néhány hét alatt teljesen megőszült. Átvette a pápai hadikórház vezetését, melyben ápolónőként közreműködött leánya, Flóra. Nagyanyám felköltözött Pestre s hónapokon át ápolta sebesült fiát.

Megtépázva, de személyi veszteség nélkül megérte a háború végét a Cseh-Szombathy család. A háború utolsó

évében már azon lehetett gondolkodni, hogy miként folytathatja apám tanulmányait. Eredeti elképzeléseiről, a sebész szak választásáról le kellett mondani, mert ezt a rokkant láb kizárta. Így lett belgyógyász, először az úgynevezett Bálint Klinika tanársegéde, majd a Bethesda kórház belgyógyász főorvosa. Ez az intézmény szorosan kötődött a református egyházhoz, s a gyógyítómunka mellett értékes munkát végzett a magasabb szintű ápolónő-gondozó képzésben is. Bár az orvosok jelentős része fix fizetés nélkül, a privát beteg gyógyításából tartotta el magát, nem volt hiány a kiemelkedő színvonalat képviselő orvosokban, mint amilyen a sebész Szentpétery Gyula, a szemész Németh Lajos, a gégyész Goetze Árpád volt, nem hagyva említés nélkül saját apámat sem.

Ha az orvosi pályát apám csak bizonyos korlátok között tudta folytatni, e korlátok nem akadályozták meg abban, hogy intenzív társadalmi tevékenységet folytasson, és politikai szerepet is vállaljon. A társadalmi aktivitás egy része a család hagyományainak megfelelően a református egyház működésének intenzívebbé tétele, megújítása érdekében kifejtett tevékenység volt, de emellett időt és energiát nem sajnált a háború alatt megrokkant egykori katonatársak segélyezésének megszervezésére sem. Egy időben a Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetségének országos elnöke volt. Apró-cseprő tevékenységek is időt s energiát vettek igénybe, mint például a bélyeggyűjtők szervezetének gyámolítása.

Politikai tevékenysége a fent említett ügyekben nemegyszer az orvosi feladatok kárára ment. Kiindulási pontja Pápa, ahol még mint diák ismerkedett meg a teológus Tildy Zoltánnal, s hamar felismerte Tildy rendkívüli szervező és szónoki tehetségét. Tildy pályafutásában azonban nagy szerepet játszott felesége, Gyenis Erzsébet is, aki hihetetlen ambícióval indult neki az életnek. A lányok között a század elején elterjedt volt az emlékkönyv, amelyben

többek között szerepelt az a kérdés, hogy mi akar lenni: Gyenis, a 14 éves polgárista válasza rövid és velős volt: „Magyarország nagyasszonya”.

A Tildyekkel való viszonyban kulcsszerepet játszott a Cseh-Szombathy család egyik nő tagja is, Margit néném, akivel Gyenis Erzsébet barátsága az iskolai tanulmányok befejezte után is eleven maradt. A Tildy házaspár lányának Margit nénémet választotta keresztanyjával.

A Cseh-Szombathy férfiak mellett meg kell emlékezni családunk oszlopos tagjáról, Margit nénémről. A háború alatt, mint magántanuló érettségizett le a pápai kollégiumban, majd mint magyar szakos tanárjelölt vált ismertté a kollégák között. Riedl Frigyes professzornak lett gyakoronoka, majd megkezdte 50 éven át tartó tanári működését, amelyre számos volt tanítványa emlékezik vissza tisztelettel és szeretettel. A család történetében fontos funkciója volt, hogy a Lórántffy kollégiumi szobatársát, az orvostanhallgató Kricshaber Ilonát összehozta apámmal, azaz mint Lupringer is tevékeny volt. Mindenki nagy elismeréssel kezelte, Katalin hűgát kivéve, aki egyik Pápáról Budapestre való felutazás alkalmából tiltakozott nővére azon szándéka ellen, hogy harmadik osztályon utazzanak, mondván nővérenek: „Te utazhatsz harmadik osztályon, mert te csak egy fővárosi tanárnő vagy, de én nem, mert én a pápai főorvosnak vagyok a lánya”.

Tildy biztatására apám fellépett mint képviselőjelölt az 1931-es választáson a Független Kisgazdapárt színeiben. A párt jelöltjeként olyan választókerületet keresett, melynél szavazói nagy részben független kis-és középparasztok voltak. A szavazás még nyíltan történt, és a nagybirtokon, például Esterházy Móric birtokain, valamint az állami gazdaságokban, például Bábolnán, Kisbéren nem sok reménye lehetett a szavazatok többségének megszerzésére egy kisgazdapárti jelöltnek.

A választás kétmenetes lett, és apám alulmaradt. A vereség azonban nem vette el a további politizálástól a kedvét, legfeljebb a politika mellett még egy újabb érdeklődési területet is felölelt aktivitása: a művészetek-művészek támogatását. Elsősorban a húszas és harmincas évek festőit, szobrászait támogatta, akiknek a műveit nagy számmal vásárolta, nem anyagi befektetéstől motiválva, hanem őszinte elkötelezettségtől vezetve. Mint orvos jelentős számban fordultak hozzá betegségeikkel is a művészek, akik közül különösen szoros kapcsolat alakult ki az úgynevezett népi írókkal.

1935-ben lemondott a Gömbös-kormány, és az új választáson apám ismét „szerencsét próbált”. Ekkor már meglazultak a kapcsolatok a Tildyekkel, s apám Nagy Ferencben és híveiben látta a reményt a magyar parasztság felemelkedésének elősegítésére. Ez alkalommal a választás győzelemmel zárult, s apám életének következő öt évét a politikai szereplés uralta.

Az 1936–1939-es években a Független Kisgazdapárt elszántan harcolt a nácizmusnak magyarországi terjedése ellen. Apám mint a párt szociálpolitikai és egészségügyi szakértője szerepelt, de a liberális-konzervatív álláspontot különféle felszólalásaiban is kifejezésre juttatta. Állandóan járta választókerületeit, és sikeresen szállt szembe a jobb és szélsőjobb nézetekkel.

A szakadatlan agitációs munka a család anyagi helyzetének megingását hozta. Még súlyosabb következményei voltak egészségi állapotát illetően. Az I. világháborús sebesülései során keletkezett heg a sarkán kiújult, és orvos kollégái a seb elrákosodását nem zárták ki. Éppen ezért, amikor az 1939-es választásokon ismét elbukott, döntött, és amputáltatta 25 év után a sebesült lábát. A műtét hála Istennek sikerült: azonban évekre ki kellett kapcsolódnia az aktív politikai életből.

Az Úr Isten kegyelmének tudható be, hogy amit katasztrófának tartunk, arról később kiderül, hogy az szerencsés fordulat az ember életében. Apám ellenfelei szemében eltűnt a rokkantság következtében: leírták. Ugyanakkor nagyfokú szabadsághoz jutott a mások, az üldözöttek, a rejtőzködni kényszerülők érdekében. E mentés munkájában nagy szerepet játszott a Bethesda kórház, amely zsidót, üldözött keresztényt egyaránt befogadott, és hamis igazolásokkal látott el. Ebben jelentős szerepe volt a kórházba naponta gyalog bejáró rokkant orvosnak, akire az üldözők nemigen gyanakodtak. Az elrejtendőkről általában közvetlen környezetük sem tudott, s csak évek múlva, egyes visszaemlékezések alapján derült ki a kockázatvállalás.

1945 tavaszán apám ismét elég erősnek érezte magát a politikai aktivitásra. Először a budapesti közigazgatásban vállalt szerepet, majd 1945 nyaratól 1947 nyaráig a magyar egészségügy érdekében küzdött – nem sok sikerrel. 1948 végén országgyűlési képviselőségének is vége szakadt: távollétében, az újságokból értesült arról, hogy lemondott a képviselőségről. Így visszavonulása nem volt valami dicső; meg kellett elégednie egy orvosi beosztással egyik úgynevezett elfekvő osztályon, ahol zömmel reménytelen esetek részesültek humánusabb ellátásban, jó szóban és fájdalomkain enyhítésében.

Félmúlt és jövő a Cseh-Szombathyak történetében

A családtörténetek egyik hagyománya, hogy amikor egy család utolsó tagja utód nélkül meghal, akkor a család kihálásáról beszélünk, és a család szimbólumát, címerét megfordítva akasztják fel a búcsúztatás aktusánál. Ez a szimbolika elsősorban a főnemesi családoknál terjedt el, de figyelembe véve a Magyarország egészének alakulását, tulajdonképpen indokolt lenne minden magyar családnál, je-

lezve azt a demográfiai veszélyt, amelyben a magyar népesség van.

Igy értelmezve a magyar családok, nemzetségek jelenlegi helyzetét, a Cseh-Szombathy család is már volt, amikor eljutott a címerfordítás közelébe, elsősorban az én egyedül maradásom következtében.

Az elmúlt nemzedékek idejében csak egyszer fordult elő, hogy egy gyerek született a családban, és ez én voltam. Nem voltak fivérem, nővérem, sőt még egy spontán vetélése sem fordult elő anyámnak, amely jelezhetne volna az akaratát az utánpótlási szándékot illetően.

1925-ben születtem, amikor már az egyke az értelmi és jómódú parasztcsaládban erősen terjedt. A családok nagy részében sok szó esett a születések drámai csökkenéséről, így szüleim is felismerték és elítélték az összezusgrodó családot, de nem tettek ez ellen semmit. Egész nevelésem a „trónörököszt” szolgálta. Ezt mutatja az, ahogy apám egy magán elemi iskolába íratott be, ahol az osztályba csak ketten jártunk. Ebből szabadított ki bölcs Margit néném, aki apámmal folytatott viták után átvitt egy községi elemi iskolába. Ott boldogan fedeztem fel, hogy vannak más gyerekek is rajtam kívül.

A középiskola, történelmi hagyományoknak megfelelően a református kollégium lett, a budapesti, amely válogatott jó tanárokkal, nyitott világnézeti szemlélettel törekedett tanulóiból gondolkodó embereket faragni. Nem volt elit iskola semmilyen tekintetben. Az osztálytársak társadalmi összetétele nagyon vegyes volt. Volt közöttünk kúriai bíró, miniszteri főtisztviselő, közjegyző fia, de ott ültek a padban parasztfiúk, iparosgyerekek és szakszervezeti funkcionáriusok fiai is. Az iskola ezekből nem akart tanulmányi versenyt győztes csillagokat nevelni; az átlag tisztesszínvonal volt az elérendő cél.

1943 júniusában volt az érettségi vizsgánk, amelyben a többség megállta a próbát. A továbbtanulók többsége me-

dikus vagy mérnökhallgató lett. Én kivételt képeztem, mint tanárképzős bölcsész. Családom részvétellel fogadta döntésem. „No fiam, te eljegyezted magad a szegénységgel egy életre” mondta nagy tekintélyű öregapám. Akkor még nem lehetett tudni, hogy évtizedekre az egész országra a szegénység vár.

1943-ban javában folyt a világháború, amelyben a Kállay-kormány igyekezett minél több fiatalot megmenteni. Ez magyarázza azt a tényt, hogy az országnak a németek által történt megszállásig az egyetemeken folytak az előadások. A professzorok nagy része nem titkolta, hogy nem hisz az Endsiegben, és reméli, hogy minél kisebb veszteséggel sikerül a háborúból kikeveredni.

Az országnak a németek által történt megszállása katasztrofális változást hozott, de nem egységesen sújtotta a népeiséget. A zsidóság volt a pusztítás és kegyetlenkedés elsőrendű áldozata. De a légitámadások sem ismertek személyválogatást, és a frontra kiküldött, rosszul felszerelt közkatonák is vágóhídra hajtott birkáknak érezhették magukat. Voltak azonban szép számmal olyanok, akik kimaradtak, legalábbis egy ideig az egyre értelmetlenebbé váló katonai szolgálatból, különféle ürügyek segítségével, fiktív alakulatokban húzva meg magukat. Ez volt az én esetem is: a háború végét mint hatósági légoltalmi szolgálatos töltöttem el, amelyről valójában senki sem tudta, hogy mi célt szolgál, milyen bevetésre alkalmas.

Amikor a harcok átvonultak az ember feje felett, és megállapította, hogy életben maradt, következett a hadifogság veszélye. A szovjet hadvezetés a magyarországi harcok elhúzódását a magyar és német csapatok létszámának eltúlzásával indokolta, és katonának minősítette a civil lakosság egy részét is. A valóban gyanútlan civilek zöme mit sem sejtve vonult be a hadifogolytáborokba, amelyekből többnyire évek múltával szabadult. Én Pesten estem fogságba s indítottak útnak a gödöllői tábor felé. Há-

rom napig meneteltem sorstársaimmal étlen-szomjan, amikor kenyér és víz osztására került sor, amely alatt lazult a foglyok őrzése. Ezt használtam én ki, hogy eltűnjek az őrzők szeme elől, és három napra rövidítettem a hadifogságom tartalmát.

A veszélyeknek még nem volt vége, de azért stabilizálódtak a viszonyok, és 1945. nyár elején már megindult az egyetemi élet is. Leraktam a kötelező vizsgákat, majd svájci kapcsolataim jóvoltából 1946 őszén már Bazel felé zötyögtem a vonaton. Kálvinista egyházi ismeretségeim tették lehetővé, hogy 1946-ban egy félévet a bázeli egyetemen, 1947 tavaszán pedig a genfin töltsék el. A legnagyobb hasznot a nyelvtanulás hozta, de tanulságos volt a háborút békében átélt emberek gondolkodásának megismerése is. Feledhetetlen volt például a megértés hiánya a svájciak részéről. Amikor egy beszélgetés során a pusztításokat ecseteltem, a svájci kolléga mély együttérzéssel hivatkozott az ő megpróbáltatásaira: 1943-ban például egy braziliai narancsszállítmány futott be Genovába, amit a németek nem engedtek tovább, s az egész megrohadt. Auschwitz, Sztálingrád, Monte Casino után nem volt mit válaszolni.

1947 júliusában jöttem haza Magyarországra, ismerőseim nagy csodálatára. Úgy éreztem, hogy a Cseh-Szombathy ősök erre köteleztek. 1947 után nehéz évek következtek ránk, de a mai napig nem bántam meg „ballépésem”. Legfontosabb pozitívuma a hazajövelemnek házasságom volt: a hagyományos Zuppinger Margit néném révén 1948-ban megismerkedtem feleségemmel, akivel haláláig, ötven éven át egymás iránti nagy szeretetben élünk. Pályafutásom számos eseményéről lehetne beszélni, amelyek között a legjelentősebb fiaim születése, majd a hét unoka érkezése. Ennyien egyidejűleg két évszázad óta nem viselték a Cseh-Szombathy nevet. Tizennégy évesek a legidősebbek, s hét éves a legfiatalabb. Korai még tehetségükről véleményt alakítani, de észlelhetők a családi hagyomány folytatására

utaló jelek: hogy a Cseh-Szombathy nemzetség nemcsak a népesség fennmaradásához járult hozzá az elmúlt háromszáz évben, hanem szellemi produkciója is maradandóakat hagyott hátra.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ